

СУЧАСНИЙ СТАН СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Р. А. Вожегова, доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН

С. П. Голобородько, доктор сільськогосподарських наук,
професор
goloborodko1939@gmail.com

О. М. Димов, кандидат сільськогосподарських наук

Інститут зрошуваного землеробства НААН
сел. Наддніпрянське, м. Херсон, 73483, Україна
e-mail: izz.ua@ukr.net

Сучасний стан виробництва молока і м'яса в Україні протягом останніх років значно відстає від їх потреб для харчування населення, що пов'язано з організаційною формою господарювання товаровиробників тваринницької галузі. Тому відродження скотарства шляхом створення малих ферм і тваринницьких комплексів має надзвичайно важливе значення. Відмінною особливістю у організації тваринницької галузі стало суттєве зростання кількості приватних підприємств у виробництві тваринницької продукції та зменшення частки державних і фермерських господарств. Загалом у структурі виробництва молока і яловичини за категоріями господарств на підсобні господарства населення припадає до 60,5%, відповідно, на господарства суспільного сектору – 39,1%, а частка фермерських господарств складає лише 0,4% [1].

Починаючи з 1991 року, поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) в Україні катастрофічно зменшувалося, що пов'язано з ліквідацією великих державних і кооперативних підприємств. При цьому розвиток вітчизняного скотарства характеризувався істотним спадом як чисельності ВРХ, так і обсягів виробництва тваринницької продукції. Якщо у 1990 р. чисельність поголів'я ВРХ становила 24,6 млн голів (у т.ч. 8,4 млн корів), то у 1996 р., відповідно, 15,3 (7,0); 2001 р. – 9,4 (4,9); 2006 р. – 6,2 (3,3); 2011 р. – 4,5 (2,6); 2016 р. – 3,8 (2,2); 2017 р. – 3,7 (2,1); 2018 р. – 3,6 (2,0); 2019 р. – 3,5 (1,8) і 2020 р. – 3,4 млн голів, у тому числі 1,5 млн корів (рис. 1) [8].

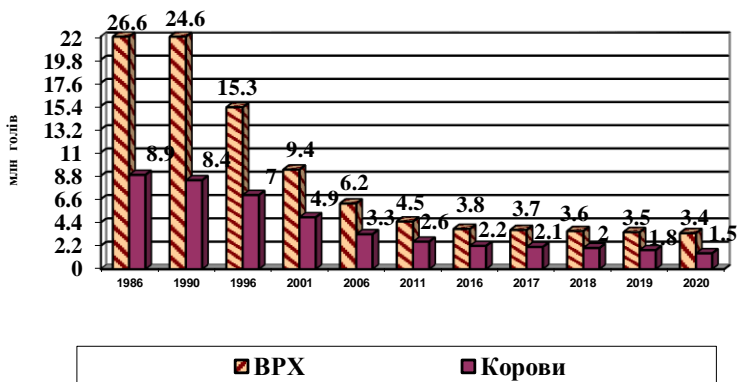

Рисунок 1. Чисельність поголів'я великої рогатої худоби й корів у господарствах усіх категорій в Україні (за даними Державної служби статистики України)

У зв'язку з істотним зменшенням поголів'я ВРХ розвиток сільського господарства України протягом 1991–2020 рр. супроводжувався рядом негативних процесів: істотною зміною співвідношення між виробництвом тваринницької й рослинницької продукції на користь останньої і, як наслідок, – занепадом галузі тваринництва. При цьому дефіцит споживання населенням України продукції тваринництва, до її норми, згідно Національного проекту «Відроджене скотарство», по молоку досягав 6231 тис. т (35,7%) і 1012 тис. т (70,3%) – по виробництву яловичини (табл. 1) [2].

Таблиця 1. Фактичне й необхідне виробництво молока і яловичини в Україні та їх дефіцит до норми споживання, тис. тонн

Продукція	Фактичне виробництво			Потреба згідно нормативів МОЗ	Дефіцит до норми споживання
	сільгосп-підприємства	господарства населення	всього		
Молоко	2519	7181	9700	17480	– 7780
Яловичина	119	244	363	1440	– 1077

Через суттєвий спад поголів'я ВРХ, у тому числі й корів, господарська діяльність, яка склалася в даний час в агропромисловому комплексі з виробництва продукції молока і

яловичини, з точки зору національної безпеки України є надзвичайно критичною [4, 5, 9]. Внаслідок значного скорочення виробництва молока і яловичини, енергетична цінність середньодобового харчового раціону на душу населення України протягом останніх років зменшилася з 3597 до 2567 ккал, або на 28,6% [3]. Через це фактичний рівень споживання молока на одну особу в Україні складав лише 60% до нормативу молока за рік і, відповідно, яловичини – 27% (табл. 2).

Таблиця 2. Фактичне (2019 р.) і необхідне споживання продуктів молочного та м'ясного скотарства населенням України [2]

Показник	Рівень споживання на 1 особу за рік, кг			
	норматив МОЗ	фактично	до нормативу	
			(+ / –)	%
Молоко	380,0	231,0	– 149,0	60,0
Яловичина	31,3	8,6	– 22,7	27,0

Основною причиною дуже низької продуктивності молочнопромислового комплексу, на наш погляд, є вкрай недостатня забезпеченість існуючого тваринництва кормами, насамперед, відсутність високопродуктивних пасовищ, недосконала система утримання тварин та низький потенціал їх молочної продуктивності [6, 7].

Аналіз структури посівної площі, яка склалася після реформування агропромислового комплексу в областях південної частини зони Степу, й динаміки виробництва сільськогосподарських культур протягом останніх тридцяти років свідчить, що основним напрямом господарської діяльності новостворених підприємств стало вирощування лише озимих і ярих зернових та технічних культур, які користуються попитом на світовому ринку (рис. 2).

Істотне зменшення поголів'я ВРХ протягом останніх років у господарствах усіх категорій призвело до суттєвого зниження виробництва молока і м'яса, що зумовлено існуючою незбалансованістю кормового раціону за перетравним протеїном. Збалансування кормів за протеїном у групі зелених кормів, що вирощуються для годівлі приватного тваринництва, має місце лише у весняно-літньо-осінній період (травень–вересень).

У зимовий же період у балансі грубих кормів переважають соломка й сіно, з вкрай низьким вмістом перетравного протеїну.

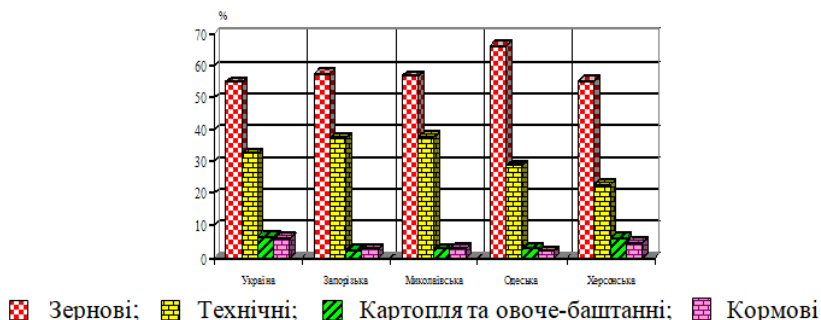

Рисунок 2. Структура посівних площ сільськогосподарських культур в областях південного регіону в 2020 році (за даними Державної служби статистики України)

Ліквідувати проблему дефіциту кормового білка дрібнотоварні ферми, як і середньотоварні та господарства населення, в даний час не можуть. Використовувати високопродуктивні кормозбиральні комбайни, через високу їх вартість вони зможуть не скоро, як і не можуть у даний час, у зв'язку з відсутністю оборотних коштів, купувати об'ємні й концентровані корми у великотоварних виробників та комбікормових заводів.

Використання приватними одноосібними господарствами населення екстенсивної системи кормовиробництва та незбалансованість раціонів за перетравним протеїном негативно вплинули на розвиток тваринницької галузі, що призвело до різкого зниження її продуктивності та обсягів виробництва продукції. Загрозливе становище галузі кормовиробництва, насамперед у господарствах населення, пов'язано з екстенсивними способами її розвитку.

Поділ земельних ресурсів на паї призвів до створення значної кількості дрібнотоварних ферм з невеликою чисельністю тварин: корів – до 10 голів, молодняка ВРХ – 30, свиней – 50, овець – до 100 голів. Для утримання вказаної кількості худоби на дрібнотоварних фермах, згідно існуючих раціонів годівлі тварин, за нашими розрахунками, необхідно виробляти на рік до 257 тонн корм. од. і 25 тонн перетравного протеїну (табл. 3).

Для середньотоварної ферми слід заготовляти 2379 т корм. од. і 240 т перетравного протеїну, а великотоварної ферми відповідно – 22973 і 2292. Основними джерелами надходження кормів на дрібно- і середньотоварних тваринницьких фермах є сіяні однорічні кормові

Таблиця 3. Загальна потреба кормів для тваринницьких ферм різної товарності в реформованих господарствах Південного Степу України

Товарність ферм	Загальна потреба кормів, тонн						Разом, тонн	
	зеле-ні	сіно	сінаж	силос	бу-ряки	зер-но-фу-ражні	корм. од.	перетрав-ного протеїну
Дрібно-товарна	414	51	42	154	112	90	257	25
Середньо-товарна	4283	509	470	1768	1768	680	2379	240
Великото-варна	39206	4953	4193	15398	7936	7346	22973	2292

Примітка: Дрібнотоварна ферма: корів – до 10 голів, молодняка ВРХ – 30, свиней – 50, овець – до 100 голів; середньотоварна: корів – до 120 голів, молодняка ВРХ – 360, свиней – 100, овець – до 900 голів; великотоварна ферма: корів – до 1000 голів, молодняка ВРХ – 3000, свиней – 1000, овець – до 10000 голів.

культури, продуктивність яких обумовлюється рівнем інтенсифікації та існуючими технологіями їх вирощування, заготівлею, зберіганням та підготовкою й доставкою їх до тваринницьких ферм.

В структурі годівлі приватної ВРХ спостерігається зменшення виробництва частки зелених, концентрованих і соковитих кормів. Якщо виробництво концентрованих кормів у середньому за 1986–1990 рр. становило 83,0% до їх потреби галуззю тваринництва, то протягом останніх років – лише 53,1%; відповідно, виробництво сіна всіх видів – 80,9% і 60,0%; силосних культур – 74,1% і 59,3%. Натомість значно зросло використання грубих кормів, які в структурі раціонів годівлі тварин за нормативу 17,4% зросли в останні роки до 26,4%, головним чином за рахунок використання соломи.

Вирощування кормових культур у приватних господарствах населення проводиться переважно на неполивних землях, тому основним джерелом годівлі тварин в них стало пасовищне утримання худоби. Проте, внаслідок відсутності високопродуктивних пасовищ випасання її протягом тривалого за роками періоду проводиться уздовж захисних зон автомобільних трас, зрошувальних магістральних каналів, міжгосподарських зрошувальних систем та вирубаних полезахисних лісосмуг (рис. 3).

Прикладів такого утримання ВРХ у весняно-літньо-осінній період у Херсонській області можна навести дуже багато, а саме: зі сходу на захід – від с. Новогригорівка Генічеського району до с. Посад-Покровське Херсонського району, з півночі на південь – від смт Нововоронцовка Бериславського до с. Рибальче Скадовського району. Всюди однаково: пасовищне утримання корів приватних

Рисунок 3. Випас приватної худоби у “полезакисній лісосмузі” Генічеського району Херсонської області (с. Воскресенка, 11.06.2010 р.)

господарств населення на деградованих угіддях, вздовж захисних зон автомобільних трас, зрошувальних магістральних каналів та міжгосподарських зрошувальних систем (рис. 4).

Рис. 4. Випас приватної худоби с. Архангельська слобода, Каховського району, Херсонської області вздовж Каховського магістрального каналу (14.09.2019 р.)

На даному етапі розвитку тваринницької галузі виробництво кормів у всіх природно-кліматичних зонах України свідчить про екстенсивні форми його розвитку. Якщо загальний обсяг виробництва кормів у колишніх колгоспах і радгоспах України, в середньому за рік, досягав 64–75 млн тонн корм. од., то після реформування АПК він знизився до 2,3–2,4 млн тонн. Внаслідок цього за наявного поголів'я худоби, при необхідності заготівлі на одну умовну голову 3,92 тонн корм. од., виробляється лише 2,30–2,78 тонн корм. од., або 58,7–70,9% до потреби. При цьому на одну кормову одиницю, за норми 105–110 грамів перетравного протеїну, припадає лише 76–85 грамів (72,3–80,9%), що призводить до значних перевитрат кормів на виробництво одиниці тваринницької продукції.

У більшості випадків власники худоби як протягом вегетаційного періоду (квітень-вересень), так і в осінній та зимовий періоди для годівлі тварин використовують незбалансовані за перетравним протеїном корми.

Виникає дуже складне питання: які ж чинники призвели молочне та м'ясне скотарство до такого критичного стану, причому як у Херсонській області, так і в інших областях південної частини зони Степу?

Згідно Національного проєкту Міністерства аграрної політики та продовольства України "Відроджене скотарство" [2] причин виникнення кризових явищ, що призвели до руйнівних наслідків у скотарстві, які продовжують свою негативну дію і в даний час, є декілька:

- значне зменшення кількості великих спеціалізованих підприємств з високим рівнем концентрації поголів'я і технологічного забезпечення виробництва кормів, а отже, молока та яловичини;

- слабе інтегрування виробництва, переробки і реалізації молочної та м'ясної продукції, що призводить до різних коливань закупівельних цін на молоко і яловичину;

- використання морально застарілих технологічних і технічних засобів виробництва на фермах, що зумовлює високу енергоємність виробництва одиниці продукції молочного скотарства та її собівартість;

- низька платоспроможність населення;

- нестабільний рівень закупівельних цін на молоко та яловичину, що не забезпечує постійного стійкого беззбиткового їх виробництва і знижує інвестиційну привабливість галузі;

- недосконалий механізм регулювання імпорту продукції, яка завозиться за значно нижчими цінами, що ставить вітчизняного

товаровиробника у нерівні умови й несе загрозу подальшого згортання виробництва;

- відсутність вигідної для товаровиробника кредитної політики, спрямованої на оновлення основних засобів виробництва.

Поряд з наведеними причинами істотного зниження виробництва продукції молочного скотарства існує ще й недостатнє дотування державою розвитку молочного й м'ясного скотарства. Останнє призвело до істотного скорочення поголів'я тварин, що проявляється у зв'язку зі складними умовами кредитного фінансування товаровиробників і не сприяє подальшому росту обсягів виробництва кормів, а, відповідно, й тваринницької продукції.

Внаслідок значного скорочення поголів'я ВРХ, в тому числі й корів, відбулося й істотне зменшення обсягів виробництва продукції м'ясного й молочного скотарства та зростання імпорту м'яса з країн Європейського Союзу та Північної і Південної Америки до 560-600 тис. тонн на рік (рис. 5).

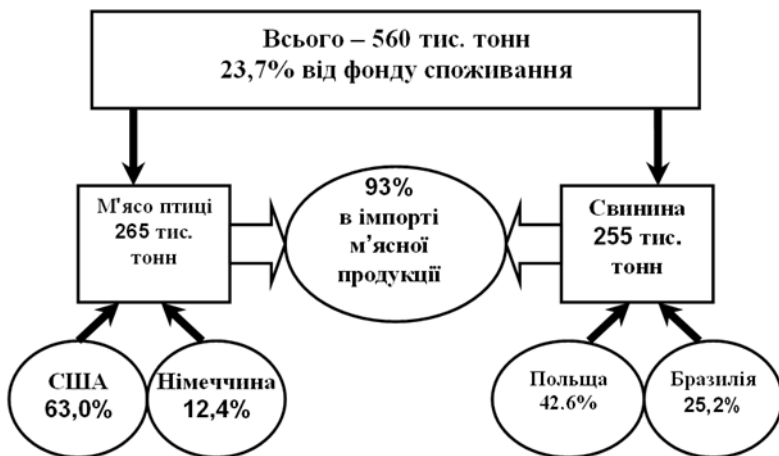

Рисунок 5. Імпорт м'ясної продукції в Україну, 2008-2018 рр.

Для виходу з кризового становища, в якому опинилася тваринницька галузь у підзоні Південного Степу, подальший розвиток її в господарствах населення, на наш погляд, доцільно проводити шляхом створення кооперативних формувань за участі молочнопромислового комплексу і м'ясопереробних підприємств, що сприятиме можливості задіяти господарства населення за більш

ефективними схемами виробництва тваринницької продукції й ліквідувати загострення соціально-економічних відносин на селі.

Впровадження у сільськогосподарське виробництво оптимізованих систем кормовиробництва сприятиме подальшому ефективному розвитку тваринницької галузі підзони Південного Степу, що забезпечить продовольчу безпеку й максимальне задоволення споживчого попиту екологічно чистої тваринницької продукції вітчизняного виробництва для харчування населення України.

Максимальне отримання продукції високої якості з розрахунку на одиницю фінансових й енергетичних затрат, за мінімальних витрат ресурсів на одиницю виробленої продукції, забезпечить створення раціональної системи господарювання, яка буде спрямована на підвищення стійкості до несприятливих природно-кліматичних умов та інших антропогенних чинників, існуючих в агроекологічних системах підзони Південного Степу.

Список використаної літератури

1. Офіленко Н. О., Кайнаш А. П., Калашник О. В., Мороз С. Е. Ринок і ресурси споживчих товарів : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 184 с.
2. Національний проєкт "Відроджене скотарство". Київ : ДІА, 2011. 44 с.
3. Перегуда В. Л., Арсенєва О. П. Вивчення економічної ефективності кормовиробництва в особистих господарствах населення. *Корми і кормовиробництво*. Київ : Аграр. наука, 2001. № 47. С. 292–294.
4. Мадісон В. Проблеми українського скотарства: погляд зсередини і ззовні. *Пропозиція*. 2007. № 4. С. 134–136.
5. Лайко П. А., Бабієнко М. Ф., Іщенко Т. Д. та ін. Екологія і продовольча безпека в Україні і в світі. *Економіка АПК*. 2006. № 1. С. 54–60.
6. Беспалова Н. О., Лохоня О. І., Попова А. О. Економічна ефективність використання земельних угідь в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області: стан, проблеми, перспективи. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2003. Вип. 3 (23). С. 261–267.
7. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В.Присяжнюк, М. В.Зубець, П. Т.Саблук та ін.; за ред. М.В.Присяжнюка, М. В.Зубця, П. Т.Саблука, М. Я.Месель-Веселяка, М. М.Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ=, 2011. 1008 с.
8. Маслак О. Скотарство України: реалії сьогодення. URL: [http:// www. Agrobusiness. com. ua /component/content/article/878. html?ed=55](http://www.Agrobusiness.com.ua/component/content/article/878.html?ed=55).
9. Чисельність поголів'я великої рогатої худоби / Статистична інформація URL : [http:// Internet resources: www. agrobusiness.com.ua/component/content/article/878.html.?ed=55](http://Internet resources: www. agrobusiness.com.ua/component/content/article/878.html.?ed=55).